

Методика. Практика. Експеримент

УДК 37.091.2:316.614

Теоретико-методичні засади становлення успішної в соціумі особистості під час навчально-виховного процесу в ЗНЗ

Олександр МИТНИК,

доктор педагогічних наук, професор,
завідувач кафедри практичної психології факультету
педагогіки і психології Національного педагогічного
університету імені М.П. Драгоманова,

Світлана МАНЗЕР,

директор колегіуму «Олімп» м. Києва,

Наталія ЦІЛИК,

заступник директора з науково-методичної роботи
колегіуму «Олімп»

Сучасне суспільство змінюється доволі швидко, тож неможливо спрогнозувати навіть найближче майбутнє. Складно передбачити, які саме знання знадобляться випускнику навчального закладу в його подальшому житті. Для нинішнього випускника важливим є володіння вмінням мислити, здобувати і перероблювати інформацію, аналізувати ситуацію, адекватно оцінювати результати, бути завжди зрозумілим у викладі своїх думок тим, хто його оточує, вміти конструктивно взаємодіяти з іншими, що потребує високої дисципліни розуму. Ці властивості необхідні кожній людині для досягнення успіху в соціумі.

У наукових дослідженнях процес становлення успішної в соціумі особистості отожднюють переважно з вихованням таких якостей, як толерантність, чуйність, наполегливість, рішучість, а також

культурою поведінки (І.Бех [1], Л.Божович [2], Я.Колосінський [5]).

На нашу думку, найважливішим механізмом становлення успішної в соціумі особистості у межах навчально-виховного процесу ЗНЗ є розвиток в учнів уміння мислити. Доведемо цю тезу.

Здатність мислити становить основу моральної рефлексії як складової культури поведінки. Моральна рефлексія – якісна характеристика особистості, здатної осмислити і оцінити власні вчинки. Більш того, вона є характерною рисою високорозвиненої особистості, оскільки виражає потребу людини у самооцінюванні (в тому числі, й у вигляді самопокарання). Важливою складовою моральної рефлексії є здатність особистості до етичного самоконтролю. З огляду на зазначене, вміння мислити, розмірковувати значною мірою впливає на сформованість культури мовлення, етичної культури, культури поведінки, що, своєю чергою, визначає успіх особистості в соціумі.

Метою статті є розкриття сутності успішної в соціумі особистості, готовності вчителя до формування такої особистості; презентація організаційно-методичного забезпечення становлення успішної в соціумі особистості у ЗНЗ.

Означене забезпечення є складовою передового педагогічного досвіду колективу колегіуму «Олімп», який було захищено на засіданні Вченої ради Інституту післядипломної педагогічної освіти Київського університету імені Бориса Грінченка (протокол №10 від 26.05.2016).

Успішна в соціумі особистість, на нашу думку, це особистість, яка володіє вмінням мислити та конструктивно взаємодіяти з іншими. Розкриємо зміст названих умінь.

Уміння мислити означає наявність здатності: здобувати і перероблювати інформацію, виділяючи в ній головне і другорядне; планувати свої дії на декілька кроків наперед; встановлювати причинно-наслідкові зв'язки; робити обґрунтовані висновки, і, як результат, чітко, послідовно та аргументовано доводити власні думки.

Уміння конструктивно взаємодіяти з іншими характеризується високою дисципліною розуму, що означає, з одного боку, здатність аргументовано доводити власні погляди і переконувати в їх правильності, а з другого, – вміння вислухати та зрозуміти позицію партнера, а також, ніби зайнявши позицію партнера, оцінити власні ідеї: їх істинність чи хибність, раціональність або нераціональність тощо; потім, разом із партнером, порівняти висловлені ідеї (гіпотези), оцінити їх та обрати оптимальну (раціональну, істинну тощо).

Для того аби забезпечити становлення успішної в соціумі особистості під час навчально-виховного процесу, необхідно, щоб у вчителя було сформовано готовність до здійснення названого процесу. На основі аналізу праць Л.Кадченко [3], Л.Кондрашової [6], Г.Троцько [12] розглядаємо готовність учителя до становлення успішної в соціумі особистості як комплексну характеристику особистості, яка володіє теорією та механізмами здійснення цієї роботи та ефективно її здійснює. Опишемо критерії сформованості компонентів означеної готовності: мотиваційного, теоретичного, операційного та соціального.

Основними критеріями сформованості **мотиваційного компонента готовності** є:

- наявність пізнавального інтересу до педагогіки, психології та методик викладання фахових дисциплін;
- бажання створювати власні продукти діяльності: різноманітні завдання з математики, української мови тощо;
- прагнення до самоосвіти та саморозвитку.

Основними критеріями сформованості **теоретичного та операційного компонентів готовності** є:

- володіння методикою роботи над завданнями з логічним навантаженням на уроках дисциплін гуманітарного та природничо-математичного циклів, завданнями, пов'язаними зі змістом курсу «Логіка», завданнями комбінованого характеру з математики, української мови тощо [10; 11];
- наявність знань про інтерактивні методи навчання, завдання з логічним навантаженням, завдання комбінованого характеру та вміння їх використовувати у навчально-виховному процесі [9];
- надситуативний рівень педагогічного мислення;
- уміння створювати власні продукти творчості, а саме: різноманітні завдання розвивального

характеру (завдання з математики, української мови, логіки), науково-методичні розробки.

Педагогічне мислення вчителя розглядаємо за ідеями М.Кашапова [4] на двох рівнях – ситуативному та надситуативному. Охарактеризуємо вчителя як суб'єкта діяльності, в якого переважає певний рівень мислення.

Учитель, у якого переважає **ситуативний рівень мислення**, наприкінці навчання у ВНЗ засвоює певні принципи і правила здійснення педагогічної діяльності, які він вважає незмінними. Такий вчитель не здатний до подолання стереотипів щодо здійснення педагогічної діяльності, надає перевагу репродуктивним методам роботи; схильний розробити конспекти уроків дисциплін, які він викладає, і постійно ними користуватися.

Вчитель, у якого переважає **надситуативний рівень мислення**, завжди аналізує педагогічну ситуацію, здатний «вийти за межі» конкретної ситуації, надає перевагу інтерактивним методам навчання; вміє оригінально мислити, тобто бачити об'єкт з якісно нового погляду; володіє соціальною перцепцією, здатний прийняти мотиви, почуття і переживання учня, вміє виявити приховані мотиви його вчинку, має розвинену гнучкість мислення; постійно дбає про професійне та особисте вдосконалення.

Основними критеріями сформованості **соціального компонента готовності** є:

- володіння педагогічною технікою [7];
- наявність професійно-значущих якостей, а саме: привабливості, динамізму особистості, емпатії, емоційної стійкості [там само];
- спрямованість особистості на самовдосконалення під час взаємодії з іншими.

Розглянемо організаційно-методичне забезпечення становлення успішної в соціумі особистості у ЗНЗ.

Провідною метою кожного уроку має бути розвиток в учнів поняттєвого мислення й мовлення. Для реалізації цієї мети важливо, щоб основним завданням вчителя під час опрацювання кожної навчальної теми було вивчення поняття та його властивостей. Розробляючи календарно-тематичний план на навчальний рік, кожний учитель має окреслити, які поняття діти мають усвідомити (засвоїти) протягом навчального року, який зв'язок між цими поняттями та поняттями, що вивчалися раніш та будуть вивчатися надалі; під час підготовки до кожного уроку вчитель продумує шляхи усвідомлення (засвоєння) учнями змісту та обсягу певного поняття, систему завдань, які допоможуть учням оволодіти поняттям, узагальнити та систематизувати знання про вивчені поняття.

Розвиток поняттєвого мислення є підґрунтям розвитку творчого та дивергентного мислення. Доведемо цю тезу. Правильність зробленого «відкриття» (ознака творчого мислення), доцільність (конструктивність тощо) кожної нової ідеї (ознака дивергентного мислення) учень повинен вміти

довести за допомогою поняттєвого мислення, користуючись такими прийомами:

- розгляд об'єкта, що вивчається різноаспектно, та виокремлення найбільшої кількості властивих йому ознак, рис, якостей тощо (на основі операцій аналізу і синтезу);
- порівняння виокремлених рис, якостей, властивостей з метою вибору найвагоміших, головних (на основі операцій порівняння та абстрагування);
- встановлення причинно-наслідкових зв'язків та залежностей;
- формування нових положень (на основі операції узагальнення).

Розвиток поняттєвого мислення пов'язаний з розвитком мовлення. У результаті інтелект має стати мовленнєвим, а мовлення – інтелектуалізованим, а саме: чітким, лаконічним, доказовим. А це, своєю чергою, є підґрунтям успіху особистості в соціумі.

З метою розвитку готовності вчителя до становлення успішної в соціумі особистості учня радимо створити **Клуб методичної творчості**, такий, який діє у колегіумі «Олімп». Охарактеризуємо форми роботи згаданого клубу.

1. Семінари-практикуми.

Ця форма роботи забезпечує розвиток теоретичного, операційного та соціального компонентів готовності вчителя до становлення успішної в соціумі особистості учня. Під час проведення семінарів-практикумів вчителі тренуються у плануванні та організації роботи з учнями, спрямованої на навчання їх розв'язувати різноманітні завдання розвивального характеру, виявляти причини помилок, які припускають учні під час розв'язання таких завдань, планувати шляхи їх подолання та усунення. Робота над зазначеними завданнями здійснюється за допомогою методів мікрвикладання та аналізу конкретної ситуації.

2. Рольові тренінги.

Розвиток умінь застосовувати знання методик у змодельованому і реальному навчально-виховному процесі здійснюється під час рольового тренінгу, коли роль учнів виконують самі вчителі. Під час рольових тренінгів застосовують метод **педагогічної гри**, в якій поєднуються елементи навчальної та дослідницької гри. Навчальну гру під час рольового тренінгу спрямовують на імітаційне моделювання в навчальному процесі реальних процесів і механізмів, які використовують у професійній діяльності. Дослідницька гра виявляється у виконанні ролі експертів, яка пов'язана з експериментальним вивченням певних об'єктів, процесів, механізмів. Реалізація рольового тренінгу в навчальному процесі означає також застосування методу **емпатії** (ідентифікація себе з учителем, учнями) та методу **інциденту** (необхідність швидкого реагування на непередбачені запитання учнів). Як приклад, з метою розвитку надситуативного рівня мислення та зовнішньої педагогічної техніки пропонуємо педагогічні задачі, розв'язання яких здійснюється у межах

рольового тренінгу. Наведемо також варіанти розв'язання їх учителем, якому властиві ситуативний чи надситуативний рівні мислення.

Ситуація №1. На уроці під час розгляду нового матеріалу учень повідомляє вчителю про те, що не зрозумів викладеного.

Учитель, у якого переважає ситуативний рівень мислення, стисло повторює тему, розбиваючи її на фрагменти, ставить запитання на розуміння, звертаючись до всього класу, а згаданого учня залишає після уроків для індивідуальної роботи.

Учитель, у якого переважає надситуативний рівень мислення, передусім з'ясовує в учнів, хто ще не зрозумів і що саме зі змісту нового матеріалу виявилось незрозумілим. Якщо більшість учнів класу не зрозуміли нового, то вчитель стисло повторює тему, розбиваючи її на фрагменти, ставить запитання на розуміння, звертаючись до всього класу. Якщо матеріал не зрозумів лише один чи декілька учнів, то вчитель запитує: «Хто може пояснити, наприклад, Сергієві?» І нерідко пояснення в підсистемі «учень–учень» виявляється ефективним. Дітям властива їхня логіка. Іноді їм легше зрозуміти, що і чому незрозуміле їхньому товаришеві. Застосовуючи такий спосіб пояснення, привчаємо учнів до того, щоб піклування про засвоєння нового матеріалу кожним було не лише справою вчителя.

Ситуація 2. Учитель пояснює новий матеріал. Один із аспектів є приводом для сміху учнів.

Учитель, у якого переважає ситуативний рівень мислення, звертається до дітей із вимогою припинити сміх або з проханням уточнити той матеріал, який щойно пояснювався, з метою «зачепити» дитину, або ігнорує дитячий сміх.

Учитель, у якого переважає надситуативний рівень мислення, з'ясовує причину сміху, якщо доречно, сміється разом із учнями. Якщо сміх дітей означає неправильне розуміння змісту матеріалу, який пояснюється, вчитель пояснює ще раз, наводить більше прикладів.

Ситуація №3. На уроці учень ставить запитання, на яке вчитель не знає відповіді.

Учитель, у якого переважає ситуативний рівень мислення, намагається відповісти загальними фразами, виправдовуючи таку свою відповідь обмеженістю часу уроку і необхідністю вивчення нової теми.

Учитель, у якого переважає надситуативний рівень мислення, відверто зізнається дитині у своїй непоінформованості щодо цього питання і спільно з учнем шукає відповідь на нього.

Ситуація №4. Сашко – учень шостого класу – єдина дитина в родині вже немолодих батьків. Після зимових канікул на уроці математики Сашко почав демонстративно розглядати альбом зі світлинами тих місць, де він був із батьками під час канікул, і покликав учителя показати тому світлина.

Учитель, у якого переважає ситуативний рівень мислення, відповідає дитині: «Мене це зовсім не цікавить. Захочай негайно! Неси швидко зошит і

покажи, що ти зробив на уроці» – або говорить учневі, що приділить йому увагу на перерві.

Учитель, у якого переважає надситуативний рівень мислення, пропонує, використовуючи світлинки (світлинку, за бажанням), скласти задачу (певне завдання) за темою уроку. Проте зауважує, що надалі подібними враженнями варто обмінюватися в позаурочний час.

Ситуація №5. Андрійко, учень сьомого класу, – поводить не завжди ввічливо. На перерві вдарив однокласницю Олену книжкою по голові.

Учитель, у якого переважає ситуативний рівень мислення, пропонує хлопцеві вибачитися, але він відмовляється. Тоді вчитель приймає рішення: «Будеш щодня прибирати у класі, поки не вибачишся».

Учитель, у якого переважає надситуативний рівень мислення, передусім з'ясовує причину вчинку. Якщо дівчинка чимось спровокувала однокласника, то вчитель пояснює, що винні вони обоє, тож мають вибачитися один перед одним. (Питання взаємовідвідування уроків та їх аналіз розглянуто в часописі «Рідна школа» [9]).

З метою спонукання вчителів до постійного професійного самовдосконалення пропонуємо адміністрації навчального закладу проводити наради «Підсумок тижня», предметом яких є самоаналіз роботи кожного вчителя, презентація власних досягнень діяльності, запланованої на поточний навчальний рік, а саме участь вчителя у: відкритих, інтегрованих та бінарних уроках; організації та проведенні олімпіад (наявність призових місць); проведенні батьківських тижнів, оглядів знань; у дослідницькій діяльності учнів (результати); у семінарах-практикумах, тренінгах, конференціях. Також здійснюється самоаналіз особистої дослідницької діяльності (методична тема: що зроблено). Всі досягнення кожний учитель збирає в особисту методичну папку.

Ефективність становлення успішної в соціумі особистості забезпечує також *технологія свідомого батьківства* – алгоритм здійснення співпраці між учителями, батьками та учнями. Змістовою складовою названої технології є «Папка Успіху», що охоплює розділи: «Я та мої ціннісні орієнтири», «Я навчаюсь», «Я розвиваюсь», «Мені від учителя», «Мені від батьків». Таку папку має кожний учень від першого по одинадцятий клас. Заповнення «Папки Успіху» означає саморозвиток, самовиховання кожної дитини. Щотижня діти підбивають підсумки аналізу своїх досягнень, прагнень, можливостей, планують зміни в собі на краще.

Процесуальною складовою технології свідомого батьківства є певні дії (кроки), що здійснюються під час індивідуальних зустрічей із батьками кожного учня. Такі зустрічі організовують класні керівники не менш, як один раз на місяць. Головною метою зустрічі є аналіз динаміки розвитку дитини протягом місяця, виявлення причин ускладнень під час освітньої діяльності учня (якщо такі є), виявлення спільних ресурсів для їх вирішення та планування

дій щодо формування нових навичок та компетентностей учня. Матеріалом для ефективних індивідуальних зустрічей є «Папка Успіху» учня.

Охарактеризуємо певні дії (кроки), ініційовані вчителем (передусім класним керівником) під час зустрічі з батьками.

1. Узгодження дій, позицій суб'єктів взаємодії.

Класний керівник формулює мету зустрічі, конкретизує завдання, з'ясовує відмінності у баченні певної ситуації, позиції, причин, способів дій дитини з погляду самої дитини, батьків, учителя (педагогічного колективу).

Узгодженість дій (позицій) досягається шляхом постановки уточнювальних запитань, наведення прикладів ситуацій зі шкільного життя учня. Головною умовою досягнення успіху на цьому етапі є розуміння та прийняття емоційного стану батьків, безоцінність суджень, толерантність. Важливо за допомогою навідних запитань допомогти батькам дитини з'ясувати, в чому виявляються причини утруднень, що постають під час навчальної діяльності учня, чи збігається бачення певної ситуації батьками дитини та вчителем, виокремити досвід батьків та досвід самої дитини та мінімізувати вплив негативного шкільного досвіду батьків на формування навичок і здібностей учня. Важливо на цьому етапі виявити зони маніпуляції, що наявні в дитини чи дорослих, які її оточують, або можуть постати.

2. Ситуативне схвалення.

На цьому етапі вчителю важливо звернути увагу і показати батькам сильні, ресурсні сторони дитини, особливо певну позитивну динаміку, та допомогти визначити, що саме в сімейній системі підтримує та мотивує до розвитку, гарантує безпеку, як фізичну, так і психологічну.

3. Побудова позиції «ми».

На цьому етапі добирають та узгоджують форми і способи співпраці надалі; створюється алгоритм спільних дій батьків та вчителів щодо напруження нових навичок, виховання певних якостей, розвиток здібностей дитини тощо. Важливо переконати батьків у необхідності набуття дитиною відповідних якостей, рис та репрезентувати їм ресурси як педагогічного колективу, так і батьків.

Завершується батьківська зустріч заповненням батьками розділу «Мені від батьків» «Папки Успіху» учня, а саме: батьки пишуть лист (письмове послання) своїй дитині, який відображає позитивні емоції, схвалення, віру, підтримку і любов до дитини.

Отже, спрямованість навчально-виховного процесу на розвиток в учнів поняттєвого, творчого, дивергентного мислення та мовлення, а також технологія свідомого батьківства та робота Клубу методичної творчості мають забезпечити становлення успішної в соціумі особистості.

Література

1. Бех І.Д. Категорія «ставлення» в контексті розвитку образу «Я» особистості / І.Д. Бех // Педагогіка і психологія. – 1997. – №3. – С. 9–21.

2. *Божович Л.И.* Личность и ее формирование в детском возрасте: Психол. исслед. / Лидия Ильинична Божович. – М.: Просвещение, 1968. – 464 с.
3. *Кадченко В.Н.* Формирование готовности студентов педвуза к профессиональной деятельности средствами иностранного языка: дисс. ... канд. пед. наук / В.Н. Кадченко. – Харьков, 1992. – 173 с.
4. *Кашапов М.М.* Психология педагогического мышления / Мергалияс Мергалимович Кашапов. – СПб.: Алетейя, 2000. – 463 с.
5. *Коломинский Я.Л.* Межличностное взаимодействие на уроке / Я.Л. Коломинский // Сельская школа. – 1999. – №5. – С. 45–46.
6. *Кондрашова Л.В.* Методика подготовки будущего учителя к педагогическому взаимодействию с учащимися / Л.В. Кондрашова. – М.: Прометей, 1990. – 160 с.
7. *Митник О.Я.* Як навчити дитину мистецтва мислення / О.Я. Митник. – К.: Початкова школа, 2006. – 104 с.
8. *Митник О.Я.* Теоретико-методологічні засади побудови навчання у ЗНЗ як цілісного творчого процесу / О.Я. Митник // Рідна школа. – 2012. – №10. – С. 56–60.
9. *Митник О.Я.* Психолого-педагогічні умови побудови творчого навчально-виховного процесу на уроці / О.Я. Митник // Рідна школа. – 2013. – №6. – С. 31–36.
10. *Митник О.Я.* Психолого-педагогічні засади створення розвивального освітнього середовища у ЗНЗ як чинник забезпечення успіху у подальшій професійній кар'єрі учня / О.Я. Митник // Практична психологія та соціальна робота. – 2014. – №1. – С.1–4.
11. *Митник О.Я.* Розвиток поняттєвого мислення учнів у процесі навчання / О.Я. Митник // Практична психологія та соціальна робота. – 2014. – №3. – С. 12–16.
12. *Троцько Г.В.* Теоретичні та методичні основи підготовки студентів до виховної діяльності у вищих педагогічних навчальних закладах: автореф. дис. ... докт. пед. наук: спец. 13.00.04 «Теорія та методика професійної освіти» / Г.В. Троцько. – К.: Інститут ПППО, 1997. – 54 с.

Анонсації

Олександр МИТНИК, Світлана МАНЗЕР, Наталя ЦІЛИК

Теоретико-методичні засади становлення успішної в соціумі особистості під час навчально-виховного процесу в ЗНЗ

У статті розкрито зміст понять «успішна в соціумі особистість», «готовність вчителя до формування успішної в соціумі особистості»; охарактеризовано критерії сформованості компонентів означеної готовності: мотиваційного, теоретичного, операційного та соціального; репрезентовано організаційно-методичне забезпечення процесу становлення успішної в соціумі особистості у ЗНЗ, найважливішими складовими якого є технологія свідомого батьківства та діяльність Клубу методичної творчості. Розглянуто приклади педагогічних задач, спрямованих на розвиток надситуативного рівня мислення та зовнішньої педагогічної техніки вчителя.

Ключові слова: успішна в соціумі особистість; мотиваційний, теоретичний, операційний та соціальний компоненти готовності вчителя до формування успішної в соціумі особистості; ситуативний та надситуативний рівні педагогічного мислення; технологія свідомого батьківства.

Олександр МИТНИК, Светлана МАНЗЕР, Наталья ЦИЛИК

Теоретико-методические основы становления успешной в социуме личности во время учебно-воспитательного процесса в ОУЗ

В статье раскрыто содержание понятий «успешная в социуме личность», «готовность учителя к формированию успешной в социуме личности»; охарактеризованы критерии сформованности компонентов указанной готовности: мотивационного, теоретического, операционного и социального; представлено организационно-методическое обеспечение становления успешной в социуме личности в ОУЗ, важнейшими составляющими которого является технология сознательного отцовства и деятельность Клуба методического творчества. Рассмотрены примеры педагогических задач, направленных на развитие надситуативного уровня мышления и внешней педагогической техники учителя.

Ключевые слова: успешная в социуме личность; мотивационный, теоретический, операционный и социальный компоненты готовности учителя к формированию успешной в социуме личности; ситуативный и надситуативный уровни педагогического мышления; технология сознательного отцовства.

Oleksandr MYTNYK, Svitlana MANZER, Natalya TSILYK

Theoretical and methodological foundations for becoming a successful individual in society within the educational process at school

The article deals with the meaning of «successful person in society», «the willingness of teachers to forming successful individual in society»; describes the criteria for forming the components of that willingness, such as motivation, theoretical, operational and social; presented the organizational and methodological support of the process of becoming a successful individual in society at school, which are essential parts of the technology conscious parenting and activities of the Club of methodical work. In the article, there are examples of educational tasks directed for development of situational level of pedagogical thinking and external educational technology of the teacher.

Keywords: successful person in society; motivation, theoretical, operational and social components of readiness of teachers to forming successful individual in society; situational level of pedagogical thinking; technology conscious parenting.